

УДК 904.23 (477.86) “2/3”

Вакуленко Ліана Василівна

доктор історичних наук
провідна наукова співробітниця
сектору “Археологія доби раннього заліза”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
vakulenko08@gmail.com

Діденко Сергій Васильович

кандидат історичних наук
завідувач сектору “Археологія доби раннього заліза”
науково-дослідного відділу збереження фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
svdidenko.arh@gmail.com

Liana V. Vakulenko

Doctor of Historical Sciences,
leading researcher of the Sector “Archaeology of the Early Iron Age”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Serhiy V. Didenko

Candidate of Historical Sciences,
Head of the Sector “Archaeology of the Early Iron Age”,
Research Department of Preservation of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

АНТИЧНІ АМФОРИ У НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ III–IV СТОЛІТТЯ**ANCIENT AMPHORAE OF THE PRE-CARPATHIAN POPULATION OF THE 3RD–4TH CENTURIES A.D.****Анотація**

Серед античних імпортованих товарів, які траплялися при дослідженні пам'яток культури карпатських курганів на території України та Румунії, найбільшу частку становить амфорна тара, в якій надходило вино. Хоча уламки амфор досить часто виявляють у об'єктах поселень та похованнях, цілими знайдено лише 13 екземплярів, 12 із яких були за приставки у похованнях. Більшість із них – світлоглиняні вузькогорлі вироби, що походять із виноробного центру Гераклеї Понтійської, розташованої на південному узбережжі Чорного моря. Гераклейські амфори із часом зазнавали модифікацій, що дозволило науковцям створити їхню класифікацію та визначити періоди виробництва, а отже – й час їхнього надходження на територію Прикарпаття.

Ключові слова: Прикарпаття, культура карпатських курганів, римські провінції, Гераклея Понтійська, племена, торгівля, амфора, вино.

Abstract

Among the antique imported goods found during the exploration of the cultural sites of the Carpathian barrows on the territories of Ukraine and Romania, amphorae, in which the wine arrived, accounted for the largest share. Although fragments of amphorae often occur in settlements and burials, only 13 instances were found unbroken and 12 of them were in the graves. Most of them are made of light coloured clay, have narrow bottlenecks and originate from the winemaking centre of Heraclea Pontica, which located on the southern coast of the Black Sea. The modification of Heracleian amphorae gradually changed over time, which allowed the scientists to create their classification and determine the periods of production, and therefore the time of their arrival in the Pre-Carpathian region.

Key words: Pre-Carpathians, culture of Carpathian barrows, Roman provinces, Heraclea Pontica, tribes, trade, amphora, wine.

У III–IV ст. територію Прикарпаття населяли племена культури карпатських курганів. Назва культури походить від регіону розташування пам'яток у Карпатському передгір'ї України й Румунії та притаманного населенню курганного поховального обряду. Походження та формування цієї археологічної культури пов'язане з міграцією германських племен

по осі Помор'я – Україна та потужним цивілізаційним впливом провінційної римської культури¹.

Важко переоцінити значення для європейських племен економічних зв'язків із античним світом. Торгівля була одним із важливих імпульсів, що впливав на формування варварського суспільства. Серед античних імпортованих товарів, виявлених при дослідженні пам'яток культури карпатських курганів, найбільшу частку становить керамічна тара. Зазвичай це амфори, уламки яких трапляються в об'єктах поселень та похованнях. На територію племен Східної Європи в амфорах здебільшого надходило вино з виноробних провінцій Римської імперії. З'ясування типу знайдених посудин дозволяє визначити регіон їхнього походження, напрямок торгових зв'язків стародавнього населення, шляхи, а також можливі способи доставки товарів. До того ж певні типи амфор мають важливу функцію хронологічних індикаторів. Потрібно також додати, що в середовищі племінного населення наявність римських імпортованих свідчила про високий статус їхніх варварських власників, що дозволяє робити певні висновки щодо соціальної структури стародавньої спільноти. Нові археологічні знахідки та останні класифікаційні дослідження привізного античного посуду, що походить із території розселення варварських племен, спонукають археологів знову повернутися до цих питань.

Із пам'яток культури карпатських курганів походить 13 цілих амфор. Одну з них виявили на поселенні, інші – на похованнях.

Однією із хронологічно ранніх знахідок античного посуду в культурі карпатських курганів є світлоглинна амфора із пласким денцем, виразною опуклістю у верхній частині тулуба, широко розміщеними ручками та лійчастим горлом, виявлена в кургані № 15 у Нижньому Струтині² (рис. 1, 1). Такі вироби не є поширеними на території Східної Європи. Прямі аналогії нижньоострутинської амфори відомі в римських таборах уздовж західного римського лімесу. У похованні римського могильника в Кельні таку амфору знайшли разом із затертою монетою Марка Аврелія (161–180 рр.)³, а в римському таборі в Ніюні ці посудини побутували на пізньому етапі його існування, в 190–260 рр.⁴

Амфору без ручок (рис. 1, 2), що є надзвичайно рідкісним явищем у виробництві античної тари, виявили в кургані № 3 у Грушеві⁵. Вона має відкритий дрібним рифленням грушоподібний тулуб, що переходить у шийку та вузьку ніжку. На жаль, курган у Грушеві в 1934 р. був розкопаний лише посередині, при цьому діаметр розкопу становив 4 м. Тому повний комплекс супровідного інвентарю поховання залишився нез'ясованим⁶. Крім грушівської знахідки, нині відомий лише один екземпляр подібної амфори, виявлений у похованні № 36 дакійського могильника Соходор у Румунській Молдові⁷, хронологія якого визначається 230 / 240–275 рр.⁸

Отже, найбільш ранні відомі надходження продукції в амфорах на територію Прикарпаття належать до III ст. З огляду на аналогії цих типів амфор, можна припустити, що вони потрапили на Прикарпаття із західних провінцій Імперії.

Проте більшість амфор (нагадаємо, йдеться про цілі екземпляри), знайдених на пам'ятках Прикарпаття, походить із південного узбережжя Чорного моря. Вино було з-поміж тих головних товарів, що вивозилися з міст малоазійського узбережжя. Одним із найвідоміших та найуспішніших центрів виноробства вважалося місто Гераклея Понтійська, вино якої славалося смаком та ароматом. Там само виробляли амфорну тару для розливу цього напою⁹. Саме гераклеїські амфори становлять переважну більшість знахідок серед імпортованої кераміки на пам'ятках культури карпатських курганів, як, до речі, і на пам'ятках сусідньої черняхівської культури та на пам'ятках сарматів. Це – вузькогорлі світлоглинні амфори із профільованими ручками. Виробники гераклеїських амфор у різний час модифікували їх. Цей феномен дозволив Д. Б. Шелову створити класифікацію означених амфор і визначити періоди їхнього виробництва¹⁰, що відповідало часу їхнього надходження на племінні території. Типи амфор науковець позначив літерами латинського алфавіту. На пізньоримський час хронологічно припадають гераклеїські амфори типів D та F. С. В. Діденко під час останніх досліджень розробив та запропонував вужчу хронологію таких амфор. Посудини типу D були поділені на п'ять підтипів, а типу F – на три¹¹.

На пам'ятках культури карпатських курганів у цій послідовно хронологічній низці найбільш ранньою є амфора, знайдена в господарській ямі поселення біля с. Глибокої Чернівецької обл.¹² (рис. 2, 1). Це досить невелика посудина з вузьким, розширеним донизу горлом та коротким яйцеподібним тулубом на маленькій ніжці. За типологією Д. Б. Шелова

1 Смішко М. Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. – Київ: Академія наук Української РСР, 1960. – 186 с.; Вакуленко Л. В. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). – Київ: Інститут археології НАН України, 2010. – 302 с.

2 Вакуленко Л. В. Вказ. праця. – С. 124, 125; рис. 68, 1.

3 Hagen J. Ausgewählte römische Gräber aus Köln // Bonner Jahrbücher. – 1906. – H. 114 / 115. – S. 421, 422; Taf. XXV, 57.

4 Pelichet E. A propos des amphores romaines trouvées a Nyon // Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte. – 1946. – Bd. 8. – S. 192, 193; Taf. III, 3.

5 Смішко М. Ю. Вказ. праця. – С. 103, табл. V, 8.

6 Там само. – С. 20, 103.

7 Căpitani V. Necropola daco-carpică de incinerare din secolul III-le ade la Galanești-Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău // Carpica – 1975. – VII. – Fig. 28.

8 Ignat M. Dacii liberi din Moldova – contribuții arheologice – necropolele de la Podeni și Zvorâștea. – Iași, 1999. – P. 132, 133; tab. VII.

9 Arseneva T, Kassab Tezgör D, Naumenko S. Un Depotoir D'Atelier D'Amphores a pate Claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tapaïs a l'eroque romaine // Anatolia Antiqua. – 1997. – Vol. V. – P. 187–198; Внуков С. Ю. Причерноморские амфоры I в. до н. э. – II в. н. э. – Часть II: Петрография, хронология, проблемы торговли. – Санкт-Петербург: Алтейя, 2006. – С. 48–57.

10 Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА. – 1978. – Вып. 156. – С. 16–21.

11 Діденко С. В. Античний керамічний імпорту в черняхівській культурі на території України: Дис... канд. істор. наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04. "Археологія". – Київ: Інститут археології НАН України, 2018. – С. 32–78.

12 Вакуленко Л. В. Вказ. праця. – С. 125; рис. 68, 2.

– С. В. Діденка вона належить до типу D2, час побутування якого припадає на 230–250-ті рр.¹³

У IV ст. східноєвропейське племінне населення отримувало вино з Гераклеї у посудинах іншого типу – Шелов F (рис. 2, 2–8). Найімовірніше, порівняно з попереднім періодом торговельні зв'язки античних центрів із варварами стають потужнішими. Вироби цього типу трапляються на пам'ятках східноєвропейських племен значно частіше.

Для означених амфор характерні вузьке, розширене донизу горло з валикоподібними вінцями та видовжений конічний тулуб на ніжці з рудиментарним кільцевим піддоном. Корпус зазвичай має неглибоке рифлення. На основі вузько датованих комплексів встановлено, що вино в тарі нового типу надходило у період із 325 / 330 до 370-х рр. включно. За результатами з'ясованих морфологічних та метричних показників виділено три підтипи амфор типу F, які послідовно змінювалися протягом вказаного часу¹⁴.

Річ у тім, що амфори типу Шелов F еволюціонували до поступового й неухильного зменшення об'єму. Водночас морфологічні зміни помітні лише на посудинах, виготовлених на початку і в кінці періоду їх побутування. В сучасному світі це явище добре відоме під назвою “хитрощі пакування”, коли на вигляд розмір тари практично не змінюється, але об'єм зменшується на 10–20%. При цьому ціна за продукт певний час може залишатися незмінною, що є т. зв. “прихованим подорожчанням”, завдяки чому стає можливим розширення ринку збуту без істотного збільшення кількості виробленого продукту. Така зміна об'єму й форми тари не могла бути випадковою. Пояснення цього аспекту на прикладі гераклеїських амфор ранньоримського часу дав С. Ю. Внуков¹⁵. Визначальними тут були економічні та організаційні фактори. Ймовірно, при оплаті споживачем не фактичного об'єму закупленого товару, в нашому випадку – вина, а кількості одиниць амфор із вином, для продавця цього напою було вигідніше поступове зменшення об'єму амфор. У цих умовах інтереси гончара, виробника тари, та продавця вина збігалися навіть тоді, коли обидва виступали як незалежні учасники ринку. Перший був зацікавлений продати якомога більше тари для розливу наявної у виноробів партії товару – більше того, що невеликі амфори простіше виготовити. Другий, при незмінній ціні однієї амфори вина, був зацікавлений розлити наявну в нього партію товару в якомога більшу кількість посудин, незважаючи на збільшення витрат на тару.

Цілі форми амфор типу Шелов F походять із низки античних пам'яток, поховань культур Синтана-де-Муреш – Черняхів, карпатських курганів та пізньосарматської культури. Проте переважну більшість цілих форм містять кримські могили типу Озерне-Інкерман, де поховання супроводжуються різноманітним інвентарем та нерідко – монетами. Саме ця обставина, наявність надійно датованих комплексів із амфорами типу Шелов F, дозволила запропонувати їх вужче датування.

У похованнях культури карпатських курганів виявили вісім гераклеїських амфор типу F¹⁶. За класифікацією та хронологією Д. Б. Шелова – С. В. Діденка найбільш ранніми з них є амфори з поховань Бранешти-Немцишор, курган № 1 (рис. 2, 2), Пилипи-1, курган № 7 (рис. 2, 3), Товмачик, курган № 1 (рис. 2, 4), об'ємом від 3,8 до 6,5 л, які належать до підтипу F1 і датуються 325 / 330–350-ми рр. Амфори з поховання в кургані № 1 могили в Ганеві (рис. 2, 6, 7) та амфори з поховань у курганах №№ 1а, 2 у Глибокій (рис. 2, 5) мають менший об'єм (3,2–3,6 л) і належать до підтипу F2. Вони потрапили до Прикарпаття трохи згодом, у 350–360-х рр. Амфорою з найпізнішим датуванням виявилася посудина підтипу F3а об'ємом близько 3 л, що походить із другого комплексу кургану № 1 в Бранештах-Немцишор (рис. 2, 8). Такі амфори виготовляли у 360-х рр.

Те, що на Прикарпаття в таких амфорах доставляли вино, підтверджують результати аналізу решток вмісту амфори з кургану № 7 із Пилипів-1. Висновок лабораторії Науково-дослідного інституту винограду та продуктів його виробництва “Магарач” засвідчив, що в посудині містилося високоякісне виноградне вино¹⁷. До речі, ця амфора стояла посередині кургану над ямою з урною, а поруч був перевернутий догори дном скляний келих.

Несподіваним підтвердженням зв'язку між часом виготовлення та метричними показниками гераклеїських амфор типу F виявилася ситуація, яку вдалося простежити в кургані № 1 могили культури карпатських курганів у Бранешти-Немцишор¹⁸. Завдяки стратиграфічним дослідженням з'ясувалося, що курган складався із двох різних насипів, які відповідають двом різночасовим похованням культури карпатських курганів. Детальне вивчення кісткових решток, знайдених у кургані антропологом Н. Міріцою та палеозоологом В. Ст. Удреску, показало, що в одному з них, більш ранньому, була похована дитина віком близько одного року, у другому, насипаному пізніше – жінка віком 40–60 років.¹⁹ При здійсненні другого поховання курган досипали, і цей новий насип частково перекрив попередній. У кожному з поховань, зокрема, перебувало по одній гераклеїській амфорі²⁰. У більш ранньому похованні дитини містилася амфора підтипу F1 (рис. 2, 2). Як зазначалося, посудини такого типу виготовлялися в Гераклеї у 325 / 330–350-х рр. У другому, пізнішому похованні, яке, найімовірніше, належало матері похованої раніше дитини, перебувала амфора підтипу F3а (рис. 2, 8). Вино в таких посудинах Гераклея постачала у 360-х рр. Оскільки амфори типу F3а вузько датуються в межах 360-х рр., достатньо впевнено можемо стверджувати, що поховання жінки відбулося саме в цей період. Нагадаємо, що визначений румунськими

13 Діденко С. В. Вказ. праця. – С. 36, 37, 39, 45.

14 Там само. – С. 51–78.

15 Внуков С. Ю. Причерноморские амфоры I в. до н. э. – II в. н. э. (морфология). – Москва: Институт археологии РАН, 2003. – С. 46, 47.

16 Смішко М. Ю. Вказ. праця. – С. 12, 13, 15, 102, табл. VI, I, VII, 9; Вакуленко Л. В. Вказ. праця. – С. 125; рис. 69, 70, I 3.

17 Вакуленко Л. В. Вказ. праця. – С. 175.

18 Mihailescu-Bîrliaba V. Un nouveau groupe culturel sur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemțișor (comm. de Vinători, dép. de Neamț) // Dacia. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 182–204.

19 Mirițoiu N., Udrescu V. Șt. Considerații antropologice pre liminare sur la necropole de Braniște-Nemțișor (dép. de Neamț) // Dacia. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 209–220.

20 Mihailescu-Bîrliaba V. Un nouveau groupe culturel sur... – Fig. 11, I, 10; 17.

вченими вік похованої жінки (не забуваймо, що йдеться про кремаційне поховання) – 40–60 років.

Далі ми ступаємо на хиткий ґрунт припущень. Якщо взяти за основу розрахунків середнє значення та припустити, що жінка померла у 50 років, вона мала б народитися у 310-х рр. Сумнівно, що дитину, яка померла в одnorічному віці, тобто невдовзі після народження, жінка народила в 40 років. Можливо, це трапилося, коли їй було близько 20 років. У цьому разі час народження та смерті немовляти має припадати приблизно на 330-ті рр. Отже, період між двома похованнями (330–360-ті рр.) якраз вкладається у хронологічні межі побутування визначених підтипів гераклейських амфор: F1, що була у похованні дитини, та F3, яка супроводжувала поховання жінки.

Виробництво амфор типу Шелов F припинилося у 370-х рр., коли їх замінив новий тип гераклейської тари – амфори типу Шелов E²¹.

Дві амфори іншого типу знайшли в курганах могильників у Камінній Івано-Франківській обл. України та у Бранештах-Немцишор у Румунській Молдові (рис. 1, 3, 4). Вони мали видовжений тулуб, вузьке горло та високі профільовані ручки, зігнуті під гострим кутом²². Загалом це рідкісний тип амфор для східноєвропейських територій. На території суміжної черняхівської культури довгий час був відомий лише один цілий екземпляр такого виробу, випадково знайдений поблизу с. Нігина на Середньому Подністер'ї. Тип, аналогії та датування нігинської амфори науковці визначили приблизно, що не дозволяло зробити певні висновки щодо місця та часу її виробництва²³. Однак під час розкопок останніх років на черняхівському поселенні біля с. Комарів на Середньому Дністрі фрагменти саме таких посудин виявилися найпоширенішими серед знайденої імпоротної кераміки. Вивчення цих матеріалів дозволило С. В. Діденку визначити їх як амфори типу Форлімпололі, що походять із території Північної Італії²⁴. В окремий тип Форлімпололі такі вироби виділив італійський дослідник Т. Альдіні, коли під час розкопок на території римського міста *Forum Popilii* в сучасній провінції Емілія-Романья на півночі Італії виявили гончарні печі для їхнього виготовлення та численні ями з керамічним браком²⁵. Чіткі хронологічні межі побутування означеного типу тари не визначені. Однак загалом можна стверджувати, що їх виготовляли з останньої чверті I-го до перших десятиліть IV ст. включно²⁶. У випадку з амforoю типу Форлімпололі з могильника Бранешти-Немцишор є можливість уточнити дату знахідки, оскільки посудина містилася в закритому комплексі вже згаданого нами кургану № 1 разом із амforoю типу Шелов F, підтипу 1, що датується в межах 325 / 330–350-х рр.

Отже, місцем виробництва амфор, знайдених на пам'ятках Прикарпаття, були як метрополія, тобто територія Італії, так і західні та східні римські провінції. Пунктом, де перетиналися морські, річкові та сухопутні шляхи, що вели на територію Прикарпаття, ймовірно, була Добруджа з її греко-римськими містами на західному узбережжі Чорного моря.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко Л. В. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). – Київ: Інститут археології НАН України, 2010. – 302 с.
2. Внуков С. Ю. Причерноморские амфоры I в. до н. э. – II в. н. э. (морфология). – Москва: Институт археологии РАН, 2003. – 235 с.
3. Внуков С. Ю. Причерноморские амфоры I в. до н. э. – II в. н. э. Часть II: Петрография, хронология, проблемы торговли. – Санкт-Петербург: Алтейя, 2006. – 320 с.
4. Діденко С. В. Хронология светлоглиняных узкогорлых амфор типов Шелов D и F (по материалам погребальных комплексов) // Черняхівська культура. До 120-річчя від дня народження В. П. Петрова. – Oіum. – 2014. – Вип. 4. – С. 34–48.
5. Діденко С. В. Італійські амфори як ще один аспект “комарівського феномену” // Європейська археологія I тисячоліття н. е. Збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко – Київ: Інститут археології НАН України, 2017. – С. 87–96.
6. Діденко С. В. Античний керамічний імпорт у черняхівській культурі на території України. Дис... канд. істор. наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04. “Археологія”. – Київ: Інститут археології НАН України, 2018. – 438 с.
7. Смішко М. Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери. – Київ: Академія наук Української РСР, 1960. – 186 с.
8. Шелов Д. Б. Узкогорлые светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА. – 1978. – Вып. 156. – С. 16–21.
9. Шукин М. Б. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор // СА. – 1968. – № 2. – С. 41–51.
10. Aldini T. Anfore foropopiliens // Archeologia Classica. – 1978. – Vol. XXX. – P. 236–245.
11. Arseneva T., Kassab Tezgör D., Naumenko S. Un Depotoir D'Atelier D'Amphores a pate Claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanaïs a l'epoque romaine // Anatolia Antiqua. – 1997. – Vol. V. – P. 187–198.
12. Căpitanu V. Necropola daco-carpică de incinerare din secolul III-le ade la Galanești-Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău // Carpica – 1975. – VII. – P. 63–91.

21 Діденко С. В. Хронология светлоглиняных узкогорлых амфор типов Шелов D и F (по материалам погребальных комплексов) // Черняхівська культура. До 120-річчя від дня народження В. П. Петрова. – Oіum. – 2014. – Вип. 4. – С. 46.

22 Смішко М. Ю. Вказ. праця. – табл. XV, 3; Mihailescu-Bîrliaba V. Un nouveau groupe culturelsur... – Fig. 22.

23 Шукин М. Б. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор // СА. – 1968. – № 2. – С. 45, 46; рис. 1д.

24 Діденко С. В. Італійські амфори як ще один аспект “комарівського феномену” // Європейська археологія I тисячоліття н. е. Збірник наукових праць на честь Ліани Василівни Вакуленко – Київ: Інститут археології НАН України, 2017. – С. 87.

25 Aldini T. Anfore foropopiliensni // Archeologia Classica. – 1978. – Vol. XXX. – P. 236–245.

26 Діденко С. В. Італійські амфори... – С. 89.

13. *Hagen J.* Ausgewählte römische Gräber aus Köln // *Bonner Jahrbücher*. – 1906. – H. 114 / 115. – S. 379–435.
14. *Ignat M.* Dacii liberi din Moldova – contribuții arheologice – necropolele de la Podeni și Zvorâștea. – Iași, 1999. – 183 p.
15. *Mihailescu-Bîrliba V.* Un nouveau groupe culturelsur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemțișor (comm. de Vinători, dép. de Neamț) // *Dacia*. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 181–207.
16. *Mirițoiu N., Udrescu V. Șt.* Considérations anthropologiques pré liminaires sur la nécropole de Braniște-Nemțișor (dép. de Neamț) // *Dacia*. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 209–220.
17. *Pelichet E.* A propos des amphores romaines trouvées a Nyon // *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*. – 1946. – Bd. 8. – H. 3.

REFERENCES

1. *Vakulenko L. V.* Ukrainski Karpaty u piznorymskyi chas (etnokulturni ta sotsialno-ekonomichni protsesy). – Kyiv: Instytut arheolohii NAN Ukrainy, 2010. – 302 s.
2. *Vnukov Yu.* Prichernomorskie amfory 1 v. do n. e. – 2 v. n. e. (morfologiya). – Moskva: Institut arheologii RAN, 2003. – 235 s.
3. *Vnukov S. Yu.* Prichernomorskie amfory 1 v. do n. e. – 2 v. n. e. Chast II: Petrografiya, khronologiya, problemy trgovli. – Sankt-Peterburg: Alteya, 2006. – 320 s.
4. *Didenko S. V.* Khronologiya svetloglinskykh uzkogorlykh amfor tipov Shelov D i F (po materialam pogrebalnykh kompleksov) // *Chernyakhivska kultura. Do 120-richchya vid dnya narodzhennya V. P. Petrova*. – Oium. – 2014. – Vyp. 4. – S. 34–48.
5. *Didenko S. V.* Italiyski amfory yak shche ody aspekt “komarivskoho fenomenu” // *Yevropeiska arheolohiia 1 tysiacholittia n. e. Zbirnyk naukovykh prats na chest Liany Vasylyiv Vakulenko* – Kyiv: Instytut arheolohii NAN Ukrainy, 2017. – S. 87–96.
6. *Didenko S. V.* Antychnyi keramichniy import u chernyakhivskiy kulturi na terytorii Ukrainy. Dys... kand. istor. nauk (doktora filosofii) za spetsialnistiu 07.00.04. “Arheolohiia”. – Kyiv: Instytut arheolohii NAN Ukrainy, 2018. – 438 s.
7. *Smishko M. Yu.* Karpatski kurhany pershoi polovyny 1 tysiacholittia nashoi ery. – Kyiv: Akademiia nauk Ukrainskoi RSR, 1960. – 186 s.
8. *Shelov D. B.* Uz kogorlye svetloglinskye amfory pervykh vekov nashey ery. Klassifikaciya i khronologiya // *KSIA*. – 1978. – Vyp. 156. – S. 16–21.
9. *Schukin M. B.* Voprosy khronologii chernyakhovskoy kultury i nahodki amfor // *SA*. – 1968. – № 2. – S. 41–51.
10. *Aldini T.* Anfore foropiliens // *Archeologia Classica*. – 1978. – Vol. XXX. – P. 236–245.
11. *Arseneva T., Kassab Tezgör D., Naumenko S.* Un Depotoir D’Atelier D’Amphores a pate Claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanaïs a l’époque romaine // *Anatolia Antiqua*. – 1997. – Vol. V. – P. 187–198.
12. *Căpitanu V.* Necropola daco-carpică de incinerare din secolul III-le ade la Galanești-Bărboasa, comuna Oncești, județul Bacău // *Carpica* – 1975. – VII. – P. 63–91.
13. *Hagen J.* Ausgewählte römische Gräber aus Köln // *Bonner Jahrbücher*. – 1906. – H. 114 / 115. – S. 379–435.
14. *Ignat M.* Dacii liberi din Moldova – contribuții arheologice – necropolele de la Podeni și Zvorâștea. – Iași, 1999. – 183 p.
15. *Mihailescu-Bîrliba V.* Un nouveau groupe culturelsur le territoire de Roumanie. Les fouilles de Braniște-Nemțișor (comm. de Vinători, dép. de Neamț) // *Dacia*. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 181–207.
16. *Mirițoiu N., Udrescu V. Șt.* Considérations anthropologiques pré liminaires sur la nécropole de Braniște-Nemțișor (dép. de Neamț) // *Dacia*. – 1980. – Vol. XXIV. – P. 209–220.
17. *Pelichet E.* A propos des amphores romaines trouvées a Nyon // *Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*. – 1946. – Bd. 8. – H. 3.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР
 СА – Советская археология, Москва

Підписи до ілюстрацій:

Рис. 1. Амфори виробничих центрів західних римських провінцій із пам’яток культури карпатських курганів: 1 – Нижній Струтинь, курган № 15; 2 – Грушів, курган № 3; 3 – Камінна, курган № 2; 4 – Бранешти-Немцишор, курган № 1 (за: Смішко, 1960, табл. V, 8; Вакуленко, 2010, рис. 68, 3, 4; Mihailescu-Bîrliba, 1980, fig. 22).

Рис. 2. Амфори Геракліє Понтіїської з пам’яток культури карпатських курганів: 1 – поселення Глибока; 2, 8 – Бранешти-Немцишор, курган № 1; 3 – Пилипи-1, курган № 7; 4 – Товмачик, курган № 1; 5 – Глибока, курган № 2; 6, 7 – Ганів, курган № 1 (за: Вакуленко, 2010, рис. 68, 1, 69; Mihailescu-Bîrliba, 1980, fig. 17).

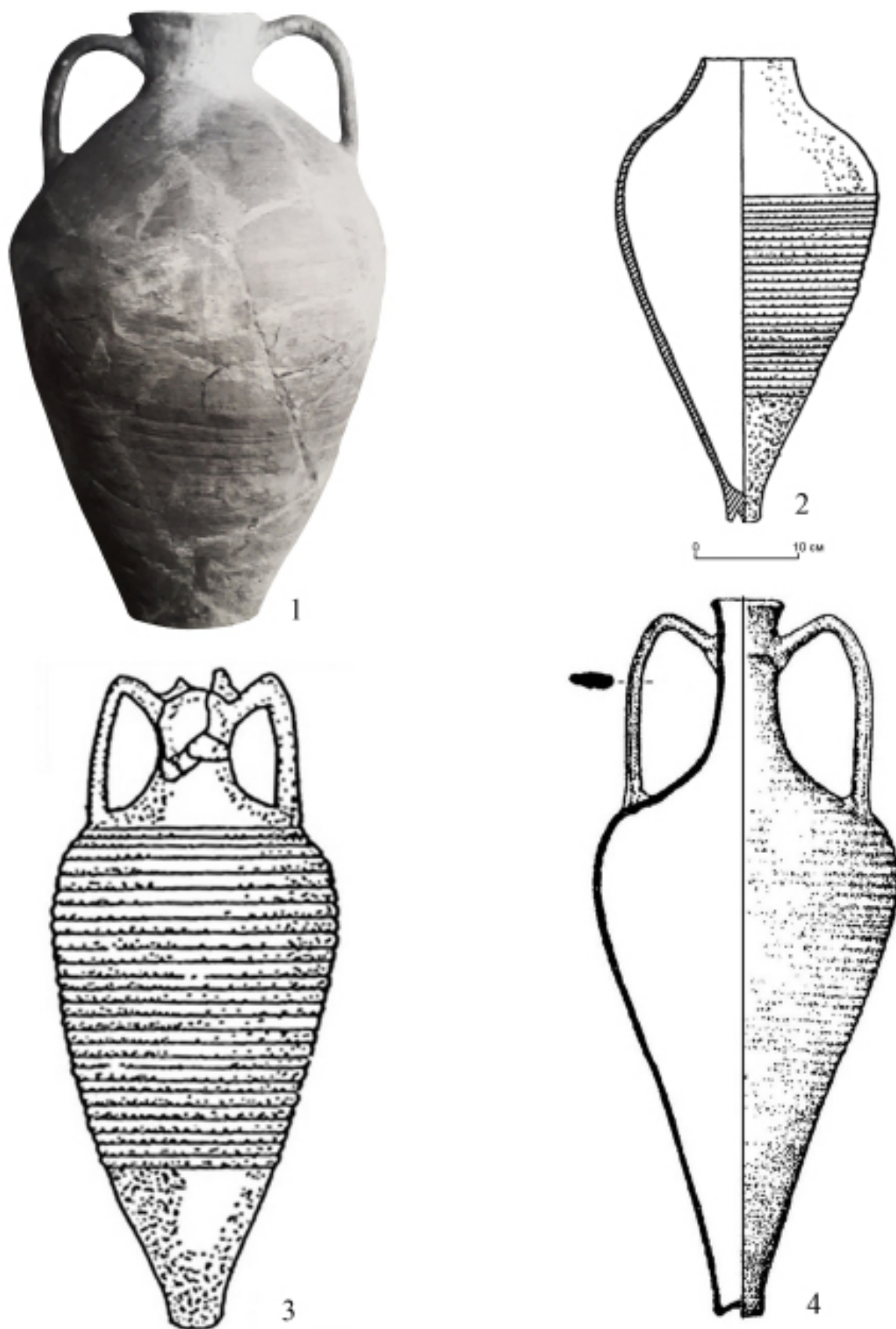

Рис. 1

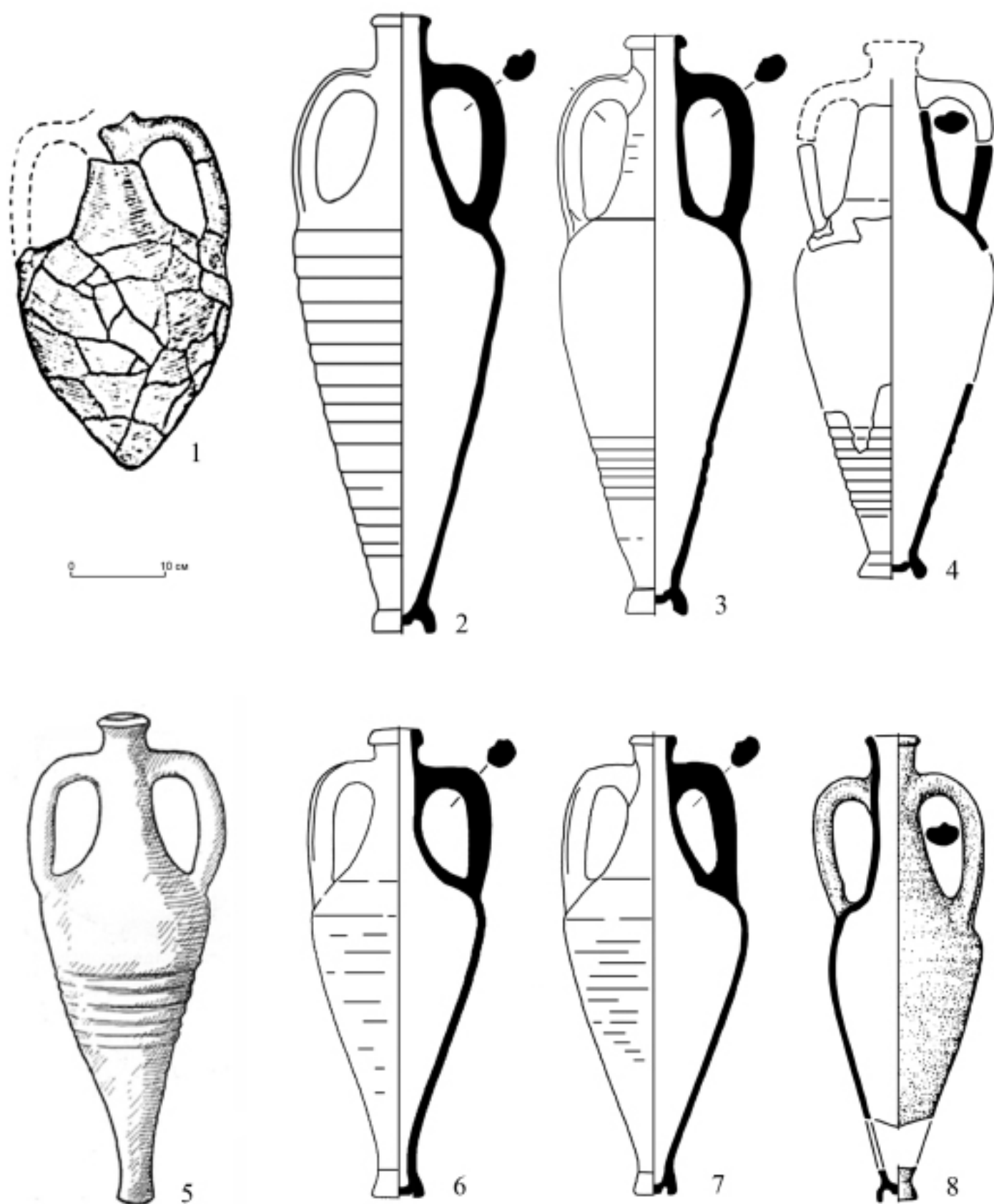

Рис. 2